

O'ZBEKISTON HUDUDLARINING IQTISODIY-GEOGRAFIK RIVOJLANISHI: GEOGRAFIK LANDSHAFTLAR, REGIONAL DIVERSIFIKATSIYA VA BARQAROR O'SISH OMILLARI

Davletyorova Dilafruz Davronbek qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,

Geografiya yo'nalishi bakalavr talabasi

davletyorovadilafruz@gmail.com

+998200162502

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22245506>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining geografik va hududiy rivojlanish xususiyatlari, tabiatdan foydalanish mexanizmlari, geoekologik muvozanat hamda iqtisodiy-geografik omillar kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining ko'rsatkichlari va ilmiy-geografik manbalarga tayanilgan holda, respublika regionlari o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlar, irrigatsiya landshaftlarining transformatsiyasi hamda hududiy-sanoat majmualarining (HSM) shakllanish qonuniyatlari yoritilgan. Maqolada har bir iqtisodiy rayonning ixtisoslashuvi, tabiiy-resurs salohiyati hamda rivojlanishga to'sqinlik qilayotgan tizimli geoekologik va logistik muammolarga baho berilgan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy geografiya, O'zbekiston iqtisodiyoti, regional rivojlanish, madaniy-iqtisodiy landshaft, Statistika agentligi, hududiy-sanoat majmualari, geoekologiya, irrigatsiya.

KIRISH

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror va muvozanatli rivojlanishi hamda makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning sur'atli o'sishi bevosita uning iqtisodiy-geografik o'rniga, tabiiy-resurs salohiyatiga, demografik jarayonlarga va hududiy mehnat taqsimotining samaradorligiga bog'liq. O'zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasining markazida joylashgan bo'lib, o'zining xilma-xil tabiiy, iqlimiy va iqtisodiy landshaftlari bilan ajralib turadi. Farg'ona vodiysi, Zarafshon oazisi, Toshkent aglomeratsiyasi, Janubiy va Shimoli-g'arbiy hududlar asrlar davomida shakllangan o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy va xo'jalik ixtisoslashuviga ega.

So'nggi yillarda respublikada amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy va hududiy islohotlar xomashyo manbalariga va mehnat resurslariga yaqin bo'lgan yangi industrial zonalarini barpo etish, hududlarning transport-logistika va turizm salohiyatini oshirish hamda hududlararo tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishini faqatgina umumiy makroiqtisodiy darajada emas, balki aniq geografik landshaftlar, agro-irrigatsiya imkoniyatlari va hududiy diferensiasiya prizmasi orqali tadqiq etish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

MATERIAL VA USULLAR

Tadqiqotning empirik va metodologik bazasini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining ko'p yillik statistik to'plamlari va hisobotlari, O'zbekiston Geografiya jamiyatining ilmiy-amaliy ishlari hamda yetakchi iqtisodiy-geograf olimlarning monografiyalari va metodik ishlanmalari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi zamonaviy iqtisodiy-geografik usullardan foydalanildi:

-Taqqoslama-geografik va hududiy tahlil usuli: Respublika iqtisodiy rayonlari (Farg'ona vodiysi, Toshkent, Zarafshon, Shimoli-G'arbiy va Janubiy regionlar) o'rtasidagi demografik va iqtisodiy resurs imkoniyatlarini o'zaro solishtirish.

- Fazoviy va GIS tahlil usullari: Hududiy-sanoat tugunlari, yangi maxsus iqtisodiy zonalar, irrigatsiya landshaftlari va transport-logistika koridorlaridagi fazoviy o'zgarishlarni baholash.

- Geoekologik va resurs-balans yondashuvi: Iqlim o'zgarishi, Amudaryo va Sirdaryo havzasidagi suv resurslari tanqisligi hamda cho'llanish jarayonlarining agrar va sanoat rivojlanishiga ta'sirini baholash.

-Tizimli-strukturaviy tahlil: Hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi, ishlab chiqaruvchi kuchlarni joylashtirish va tarmoqlararo bog'liqlik zanjirini tahlil etish.

NATIJALAR VA HUDUDIY TAHLIL

O'zbekiston iqtisodiyotida mehnatning geografik taqsimlanishi va hududiy ixtisoslashuvi aniq aks etadi. Xususan, Farg'ona va Zarafshon oazislarida aholi zichligining yuqoriligi hamda dehqonchilik an'analari to'qimachilik, intensiv agrosanoat va servis xizmatlarining rivojlanishiga zamin yaratgan. Navoiy va Toshkent viloyatlaridagi kon-metallurgiya tugunlari mamlakatning sanoat tayanch nuqtalari bo'lsa, Shimoli-g'arbiy regionda irrigatsiya landshaftlariga tayangan agrar va gaz-kimyo sektori yetakchilik qiladi.

Farg'ona vodiysi iqtisodiy. rayoni (Andijon, Namangan, Farg'ona). Ixtisoslashuvi: Aholi zich, unumdor tuproq-iqlim resurslariga va yuqori mehnat salohiyatiga ega. Yetakchi tarmoqlar: To'qimachilik va yengil sanoat, avtomobilsozlik, meva-sabzavotchilik hamda maishiy-savdo xizmatlari. Geoekologik muammolar: Yer va suv resurslarining yetishmovchiligi, jadal urbanizatsiya natijasida ekin maydonlarining qisqarishi.

Toshkent iqtisodiy rayoni va Toshkent shahri. Ixtisoslashuvi: Yirik moliyaviy, ilmiy va transport-logistika chorrahasi. Boy mineral-xomashyo (Olmaliq-Angren) va kadrlar resursiga ega. Yetakchi tarmoqlar: Xizmat ko'rsatish, IT va fintex, mashinasozlik, rangli va qora metallurgiya, kimyo sanoati hamda qurilish materiallari. Geoekologik muammolar: Infratuzilmaga tushayotgan yuklama, transport tirbandliklari va havo havzasining ifloslanishi.

Zarafshon iqtisodiy rayoni (Samarqand, Navoiy, Buxoro). Ixtisoslashuvi: Noyob mineral-xomashyo konlari (oltin, uran, gaz) hamda YUNESKO madaniy meros obyektlari to'plangan. Yetakchi tarmoqlar: Kon-metallurgiya sanoati (NKMK), xalqaro va etno-turizm, neft-gaz va kimyo komplekslari. Geoekologik muammolar: Qurg'oqchil iqlim, yaylovlarning degradatsiyasi va chuchuk suv zaxiralarining kamayishi.

Shimoli-g'arbiy iqtisodiy rayon (Qoraqalpog'iston, Xorazm). Ixtisoslashuvi: Amudaryoning quyi havzasidagi irrigatsiya landshaftlari hamda cho'l va gaz-kimyo potentsiali. Yetakchi tarmoqlar: Sug'orilma qishloq xo'jaligi (sholichilik, paxtachilik), gaz-kimyo sanoati (Ustyurt GKM) va ekologik turizm. Geoekologik muammolar: Orol dengizining qurishi, tuproq sho'rlanishi va suv yetishmovchiligi.

Janubiy iqtisodiy rayon (Qashqadaryo, Surxondaryo). Ixtisoslashuvi: Subtropik agrosanoat imkoniyatlari, uglevodorod xomashyosi va tog'-kon zaxiralariga ega resurs zonasi. Yetakchi tarmoqlar: Yoqilg'i-energetika (Sho'rtan GKM, GTL), erta pishar sabzavotchilik hamda qurilish sanoati. Geoekologik muammolar: Sug'orish tarmoqlarining eskirganligi va tog'oldi hududlaridagi eroziya jarayonlari.

MUHOKAMA VA RIVOJLANISH OMILLARI

O'zbekiston iqtisodiyoti tabiat va inson faoliyatining o'zaro ta'sirida shakllangan murakkab landshaftlardan iborat. Hududiy rivojlanishni diversifikatsiya qilishda bir qancha tizimli cheklovchi omillar mavjud. Resurslar va demografiya nomutanosibligi: chuchuk suv resurslari hosil bo'ladigan zonalar aholi eng zich joylashgan Farg'ona vodiysi hamda Toshkent aglomeratsiyasi bilan to'liq mos kelmaydi.

Iqlim o'zgarishi va cho'llanish: Global iqlim isishi daryo havzalaridagi suv oqimining kamayishiga va agrar sektor barqarorligiga xavf solmoqda. Transport-logistika cheklovlari: Dengiz yo'llaridan uzoqlik (double-landlocked) tashqi savdoda logistika xarajatlarini oshiradi. Sanoat joylashuvidagi nomutanosiblik: Yirik sanoat korxonalarining ma'lum markazlarda to'planishi ichki migratsiya bosimini orttirmoqda.

XULOSA

O'zbekiston iqtisodiyotini hududiy va resurs imkoniyatlarini e'tiborga olgan holda rejalashtirish uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy drayveridir. Geoekologik muvozanat va irrigatsiyani modernizatsiya qilish: Suv tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish va kanallarni betonlashtirish.

2. Hududiy-sanoat klasterlarini rivojlantirish: Xomashyo resurslariga yaqin hududlarda chuqur qayta ishlovchi klasterlarni ko'paytirish.

3. Transport koridorlarini diversifikatsiya qilish: "O'zbekiston–Xitoy–Qirg'iziston" va "Trans-Afg'on" logistika marshrutlarini faollashtirish.

4. Yashil energetikani rivojlantirish: Cho'l va tog'oldi hududlarida quyosh va shamol energetikasi loyihalarini jadallashtirish.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari to'plami. – Toshkent, 2025/2026.
2. Roziyev Ye.A., Soliyev A.S. O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Darslik. – Toshkent: "Universitet", 2022. – 310 b.
3. Sobirova N.J. Madaniy landshaftlar ijtimoiy identifikatsiya omili sifatida: Farg'ona va Xorazm regionlarining qiyosiy-geografik tahlili // Conference paper, 2025. – B. 91-96.
4. Komilova N.K. O'zbekiston hududiy-sanoat majmualari va ularni geoekologik optimallashtirish. Monografiya. – Toshkent, 2023. – 240 b.
5. Nazarov M.T. O'zbekistonning tabiati va tabiiy resurslaridan foydalanish geografiyasi. – Toshkent, 2021.